

Мирослав Перишић

Група аутора: 125 ГОДИНА ВАЉЕВСКЕ ГИМНАЗИЈЕ, 1870–1995.

(Изговорено приликом прославе 125 година Ваљевске гимназије на промоцији истоименог зборника, 25. новембра 1995. године)

Тешко би било пронаћи човека који би остао равнодушан пред указаном чашћу да говори о књизи на чијим страницама је написана прошлост школе из које је, заувек добро поучен и животно сигурно усмерен, изашао пре више година. Препуна свечана сала Ваљевске гимназије и несвакидашњи повод данашњег окупљања у њој, изазивају посебну узбуђеност у којој, верујем, нисам усамљен. У тој узбуђености која прија, има и оног препознатљивог осећања страхопоштовања које се задржало још из времена првог уласка у ову зграду; времена када се несигурним кораком ишло уз њена висока и пространа степеништа; када се иза угла сваког бескрајно дугог ходника, пред очима младог и збуњеног човека, који се отискивао у период живота који је означавао и уистину то био – период преласка из детињства у зрелост, указивао још један дужи и другачији; када је бојажљиво и кришом завиривао у учионице и наставне кабинете пуне, дуго после тога, неоткривених тајни; када су се професорска лица трајно урезивала у памћење. И док је матура сањана као недостижан идеал, а све оно што јој је претходило чинило се несавладиво, поносно и с неком посебном важношћу, свом имену је придодавана реч гимназијалац. Та реч доживљавана је као својеврсна легитимација младалачког доба. Она је у граду имала посебну тежину и значење; био је то синоним за припадност нечему веома вредном што тај град има. Ђак гимназије поистовећивао се са својом школом.

Генерација којој ја припадам била је једна од оних које су имале срећу да при упису у гимназију добију и књигу о њој. Обавезно поседовање књиге о школе, за ученика који је у њу тек крочио, није био само начин деловања значаја институције, однегована форма или леп гест, већ и вид хуманистичког подстицаја мисли. На основу те књиге, аутора Добривоја Недељковића и Милана Трипковића, написане и

објављене онда када је старина у лику гимназије напунила стоту годину живота, стицана су битна знања о величини ове школе, њеним вредностима, недаћама и успонима. Поучен искуством проживљеног у овој згради и вокацијом човека који је, захваљујући пресудном утицају знања подарених управо у овој школи, трајно стручно опредељен за бављење хуманистичким наукама и изучавање историје, слободан сам да изнесем суд да је поменута књига у то време била, несумњиво, најбоља монографија једне школе у Србији и остала непревазиђена у тој врсти литературе.

Данас, када су се разбуђена осећања сплела са сећањима доживљеног у овој школи, било би нескромно говорити о њима у присуству већине оних чија су памћења богатија и даље сежу. Због тога, а нарочито због нове књиге којом смо обрадовани и историје Ваљевске гимназије, достојне сваког поштовања, покушаћемо да подстакнемо на напор стварања макар и непотпуне слике времена када је она основана, слике града који је тада настојао да гледа унапред, ваљевске калдрме из које је она, на задовољство учених, изникла и чаршије која ју је изнедрила.

Гимназија није на праг 21. века стигла однекуд из прошлости како би се, можда, понеки надахнути књижевник изразио. Историјска знања, а таква су она која садржи књига мр Милана Трипковића, Невенке Седларевић, Мирославе Пантовић, Предрага Дудића и мр Јованке Божић, поузданија су а представе о прошлости тачније, прецизније, детаљније. Оснивање гимназије, 1870. године, чега можда ни сами оснивачи нису били довољно свесни, значило је постављање темеља будућности града који се од тада до данас уз гимназију брже модернизовао и растао, наслањајући се на њу, савијајући се око ње, сустижући је, али никада не успевајући да је надрасте. Без гимназије Ваљево би остало далеко у сенци многих других места у Србији. Коначно, са њом су биле створене претпоставке за приближавање Ваљева модерном добу и његовом одвајању од учмалости која је гушила на десетине вароши и варошица ондашње Србије. Основана је у складу са идејама о значају просвете које су ширене Србијом од средине 19. века, са пристизањем прве генерације српских интелектуалаца школованих у страним државама, и из колективне тежње једног дела ваљевског грађанског слоја. Независно од амбиција ваљевске градске елите, која је, уз осећај да гимназија граду доноси престиж, била мотивисана и економским интересом у погледу стварања услова за јефтинији продужетак школовања њихове деце, сам чин оснивања могао би пресудно да се веже за још две личности. Ниједна од њих није била из Ваљева. Један је Ђуро Козарац, бивши католички жупник и професор теологије из Славонске Пожеге који је у Ваљево дошао 1869. године на наговор свог пријатеља, каснијег првог Ваљевског апотекара Клаудија Прикелмајера, а друга је министар просвете и црквених дела Димитрије Матић. Њихова подударна просветитељска размишљања, испољена у разним приликама, сусрела се се, у два различитим улогама, на истом задатку – оснивању гимназије у Ваљеву. Димитрије Матић, кога је Слободан Јовановић

описивао као човека до крајности меког и кротког, близак идејама либерала, са положаја министра просвете у Намесничком режиму поручивао је: „Већ је као дан јасно да је знање светлост а незнање мрак, да је прво снага а друго немоћ, да прво олакшава сваковрстан напредак а друго приузрокује непомићност, множи сиромаштво и спрема пропаст.” Ђуро Козарац је исте године истицао: „Без обуке нема просвете, без просвете нема самосвојности.”

Професори који су тих и наредних година и деценија са скромним пртљагом, после осамнаест и више сати трузкања и небезбедног путовања излоканим и блатњавим путевима долазили у Ваљево, којико је било потребно да се од Београда преко Обреновца и Уба стигне до ове окружне вароши, припадали су кругу српске интелигенције окупљене око научног просветног и културног преображаја њихове отаџбине. Били су главни носиоци модернизације и истовремено, у српско по карактеру сељачко друштво, најистуренији део интелектуалне елите образоване на европском узору. Знања и интересовања тих људи превазилазила су потребе и могућности средине у коју су, по налогу министра просвете, постављени на дужност. У Ваљеву, они су били најученији људи и сачињавали су уску групацију која је свој углед мукотрпно стицала искључиво знањем.

Време од седамдесетих година 19. па све до почетка 20. века било је време када се у унутрашњем животу Ваљева, поред тога што оно није имало значајнију функцију у оквиру српске државе, ипак много тога битног догађало. Крајем седме и почетком осме деценије, осим гимназије, основана је болница, апотека, окружна штедионица, саграђена је нова школска зграда... Средина чији су одважни политичари и дипломате много деценија раније спознали значај писане речи у државном и национално-политичким пословима; надарени писци својим радовима просвећивали Србију, указујући на друштвену, културну, књижевну, просветну мисију књиге и штампе у народу; немирни интелектуални духови, маштари и путници у вештини читања и писања слова наслућивали авантуру прогреса и комуникације са светом, способни трговци и вешти пословни људи у потрази за добрим еспапом били упознати са благодетима писане речи - имала је, од 1885. године, и штампарију. У њој су, убрзо, исте године штампане прве ваљевске новине „Гласоноша”. Читање „Гласоноше”, који је у ваљевским домовима чуван попут реликвије, била је привилегија писмених. Било је то и време када је град све више био захваћен процесом имовинског и друштвеног раслојавања, а слика свакодневног Ваљева била препуна контраста. На улицама су се сретали људи европског начина одевања и грађани обучени у традиционално српско одело, интелектуалци су носили браду, а у бакалској радњи „Марковић – Баћановић” није куповано мање од пола килограма кафе. У истој радњи кафеџија Ристо Топаловић куповао је 60 килограма гаса месечно, што је значило да је за осветљавање своје кафане трошио два килограма гаса дневно, на основу чега се може закључити да је кафана радила до дубоко у ноћ што, опет,

сведочи о све привлачнијим чарима кафане као месту где се водио интензиван друштвени живот. Било је то и време када је за увреду владара добијано исто онолико робије колико и за убиство или силовање, када је расло поверење у лекара као човека који може више да помогне од народне медицине, али и када се умирало од болести које су биле излечиве. Испуњено многим противуречностима, било је то време када у граду није са симпатијама гледано на играње валцера, јер држање за руке особа супротног пола није одговарало колективним моралним нормама патријархалне средине. Морални назори засновани на вишевековном искуству долазили су до изражаја и у ситуацијама каква је она у којој се нашла једна ваљевска учитељица када је виђена у друштву мушке особе у касним вечерњим сатима. Више грађана, заштитника јавног морала, тражило је од Министарства просвете да дотична учитељица буде премештена. За већи број становника, који у току читавог животног века нису никада изашли изван свог округа, свакодневни живот био је нераскидиво везан са традицијом, начином мишљења и формама понашања који су проистицали из колективне свести. Дан је почињао и завршавао се увек у истом окружењу, препознатљивом локалном амбијенту, невеликој предузимљивости и у знаку чврсте припадности заједници у којој је свако имао своје место и готово неискорењиве навике. И звук школског звона, смештеног на кубету зграде ондашње гимназије, који се разлегао по читавој вароши, није био небитан садржај свакодневице. Означавало је својеврстан ритам живота у граду у коме је сат, све до краја прошлог века, био реткост.

За посматрача са стране, међутим, била су уочљива настојања преласка из традиционалног у модерно. Највидљивије промене у том погледу биле су изражене, иако у спором, ипак, у сталном и значајном напредовању урбане културе. Темљи урбаног живота постављани су динамичније током читаве друге половине 19. и почетком 20. века. За тај процес, услед којег је Ваљево постојало европскије и који је, од времена када је оно престало да буде туђинско упориште, текао у оквиру укупног преображаја града карактеристично је двојство архитектонских зона. Оно је изражено у постојању турске урбане структуре, која се, са објектима скромних размера и трошне грађе, очувала у зони ужег чаршијског језгра, а чија архитектонска изградња потиче из прве половине 19. века и нове урбане зоне подигнуте на поварошеном простору на левој обали Колубаре у другој половини истог века, под осетним утицајем европске културе. Европска урбана култура доносила је праве и широке улице, дрвореде, куће од тврдог материјала, објекте на спрат, зграде великих размера, посебно уређене површине за различите намене, нова искуства живота у граду. Урбани развој био је, заправо, успон ондашњег човека. У две половине века облици и смисао његовог живота изменили су се из корена. Српски човек у Ваљевоу почетком прошлог века живео је у плетари. Неколико деценија касније он је и сам постао власник, живео у центру вароши становао у кући зиданој од камена и цигле, с видљивим самопоуздањем шетао калдрмом

и осећао се грађанином. Из стања живота у сенци, из које је понижен и несигуран, егзистенцијално угрожен и забринут над судбином породице завидним оком сваког дана гледао на богатство турских трговаца и занатлија и скривено се дивио њиховој одећи, српски човек се уздигао до европског начина одевања, почео је да утиче на свој живот, да тргује, производи, уметнички обликује грађевине, размишља о школовању потомства, унапређује дух. У томе му је много помогла гимназија преко које је од тада до данас Ваљевац остао загладан у Београд. И зграда гимназије, чију слику гледамо на, идејом и руком Душана Арсенића уметнички обликованој, насловној страни књиге "125 година Ваљевске гимназије" није подигнута у знаку пролазности. Ако и данашњи човек када се нађе пред овим здањем остаје заслепљен сјајем те грађевине, не можемо а да се не запитамо како ли је тек она, иста оваква - монументална и богата сваким детаљем, изгледала негдашњим људима - ваљевском грађанству с почетка овог века.

Бити ђак гимназије значило је и тада бити гледан другим очима у граду. Гимназијалци су више знали од других, сваког дана су слушали предавања најобразованијих људи, били су у прилици да са њима разговарају, уче се интелектуалној пристојности у опхођењу, разумевају значај знања страних језика, стичу грађанске манире, уче се вештини лепог говора. Гимназија је већ 125 година стециште људи надмоћног образовања. Њени професори одувек су имали велики друштвени утицај, а припадност варошком интелектуалном кругу увећавала је њихову одговорност и више је обавезивала него што је била предност. Рад и понашање, како у школи тако и ван ње, пратило је Министарство просвете, а њихов приватни живот био је стално изложен строгим погледима патријархалне средине. Њихов друштвени статус, на жалост, као ни 125 година касније, није био праћен ни усклађен одговарајућим материјалним статусом. Већина их је била у положају бескућника, а за готово читав радни век многи нису успевали да створе трајније материјално добро. Оскудица, недостатак комуникација, терет свакодневних школских обавеза, брига о проблемима егзистенцијалне природе били су њихова свакодневица и судбина. За само један одлазак до Београда професору ваљевске гимназије, крајем прошлог века, било је потребно четири дана и од четвртине до осмине месечне плате, за коју је могао да купи неколико десетина килограма кафе, 20-30 књига или да плати четири месечне станарине.

Може, можда, прича о Ваљеву тог времена на промоцији књиге "125 година Ваљевске Гимназије" изгледати сувишна, али приче о овој књизи нама без приче о гимназији и граду који је у време њеног оснивања био разапет између самоуверених средњоевропских утицаја и доминантног патријархалног, дубоко убаштињеног и преовлађујућег традиционалног наслеђа, а који је успео да створи и изгради једну велику, ненадмашну и величанствену институцију. Управо таквом гимназију представљају многобројни подаци садржани у књизи "125 година Ваљевске гимназије."

Није ни скроман напор ни мало умеће историчара сажети стогодишњи период гимназије на двадесетак страна, што је учинио мр Милан Трипковић. Притом тешко би могао бити пронађен неки основни битан податак а да тим текстом није обухваћен. На основу тог дела књиге могуће је много сазнати о настави, професорима, професорима писцима, ученицима и њиховом социјалном пореклу, дародавцима, школским фондовима, ратним невољама. Укратко, реч је о тексту којим је обрађен стогодишњи успон школе. Импонује енциклопедијска прецизност аутора којом износи бројне податке. Само неко ко у довољној мери не познаје природу и сложеност истраживачког рада не може схватити значај и сву корисност Трипковићевог учинка.

Иако је реч о знатно краћем временском периоду који је у тематском средишту текста Невенке Седларевић у питању је, такође, велики труд да буде обухваћено све оно што је карактеристично за живот школе од 1970. до 1977. године. Згуснути подаци изнети у овом тексту, уз отварање проблема штрајка ученика и дела професора седамдесетих година, доприносе целини сагледавања историје Ваљевске гимназије.

Време када гимназија није имала такав назив већ, по речима једног универзитетског професора, "некакав другачији", дакле, период усмереног образовања за сваког социолога, филозофа и историчара занимљив је предмет истраживања. Мирослава Пантовић је, због тога, свој текст и почела критичким освртом на усмерено образовање, учачањем недостатака реформе. Прегршт драгоцених података о школи професорима и ученицима пружа слику институције која осамдесетих година зрачи кроз трибине, књижевне вечери, изложбе и концерте и тиме више и снажније него раније постаје културно средиште града.

Како се рад на савременој историји мора доводити до данашњег времена, тако је и ова књига, пре свега концепцијски, а затим и заслугом Предрага Дудића и мр Јованке Божић, доведена буквално до данашњег дана. Период од 1990. до 1995. године, који је обрадио Предраг Дудић значајан је, што је и наглашено у поменутом тексту, по одлучним променама у области средњег образовања, гашењем неуспелог експеримента у виду "заједничких основа" и поновним успостављањем гимназије. Једно од главних обележја рада у том периоду је модернизација наставе увођењем савремених средстава. Рачунарство и информатика се са пуно успеха и ђачког интересовања усељавају у специјализоване гимназијске кабинете.

Најзад, права је реткост да у једној публикацији оваквог типа своје место добије и текст о прослави годишњице којим поводом је књига и настала. Прослава 125 година од оснивања Ваљевске гимназије и неутралан текст мр Јованке Божић показали су да школа није имуна на политичке утицаје. Поделе у Одбору за прославу настале приликом избора председника Одбора, мада никоме нису пријатне, ипак су демократска тековина и имају пролазни карактер.

Пажњи читалаца неће измаћи ни пригодан Предговор Мирка Бојанића. Основни садржај књиге обогаћен је великим бројем до сада

непознатих фотографија које на посебан начин сведоче о дугом трајању Гимназије.

У времену када је основана, Гимназија је била нова појава за Ваљево. У животу града она се јавила шездесет шест година после почетка борбе за ослобођење и три деценије пре истека века у коме се формирао грађанин. За генерације које су се у деценијама пре њеног оснивања описмениле она је дошла прекасно, а за генерације рођене те и каснијих година било је довољно времена да до краја века себи обезбеде друштвену припадност младој српској интелигенцији.

Научна историографија, последњих година, све више се помера ка изучавању културе, свакодневног живота, ка испитивању цивилизацијског хода српског народа, ка критичком самосагледавању... Писање књиге о школама значајно је, пре свега, као писање књига о институцијама. Сагледавање њиховог не лако мерљивог учинка и укупног утицаја на друштвену стварност битно је за употпуњавање знања о српском друштву у последња два века.

„125 година Ваљевске гимназије” је књига која подсећа бивше и садашње ђаке да они нису само слушаоци предавања својих професора већ и читаоци њихових књига.